

"आमचं गाव आमचा विकास" उपक्रमांतर्गत सन
२०१९-२० चा ग्रामपंचायत विकास आराखडा
(GPDP) अंतीम करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: जीपीडीपी २०१८/प्र.क्र. ५१/पंरा-६
बांधकाम भवन, २५, मर्झबान पथ, फोर्ट,
मुंबई-४००० ०१
तारीख: ०६ सप्टेंबर, २०१८

वाचा -

- १) शासन निर्णय क्रमांक: जीपीडीपी-२०१५/ प्र.क्र.३८/ पं.रा-६, ग्राम विकास विभाग, दि. ०४ नोव्हेंबर, २०१५
- २) शासन निर्णय क्रमांक: जीपीडीपी २०१७/प्र.क्र.५१/पं.रा.६, ग्राम विकास विभाग, दिनांक ०२ फेब्रुवारी, २०१८

प्रस्तावना -

"आमचं गाव आमचा विकास" उपक्रमांतर्गत मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यातील सर्व ग्रामपंचायतींनी २०१६-१७ ते २०१९-२० या चार वर्षांचे वर्षनिहाय ग्रामपंचायत विकास आराखडे लोकसहभाग नियोजन प्रक्रिया राबवून तयार केलेले आहेत. याबाबत केंद्र शासनाने सूचित केलेल्या बाबी आणि राज्यातील मागील तीन वर्षातील वार्षिक ग्रामपंचायत विकास आराखड्यांचे नियोजन व अंमलबजावणीमधील अनुभव विचारात घेऊन आणि "आमचं गाव आमचा विकास" उपक्रमांतर्गत संदर्भाधीन शासन निर्णयान्वये निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सूचना विचारात घेऊन सन २०१९-२० चा वार्षिक ग्रामपंचायत विकास आराखडा अंतीम करणेबाबत खालील पूरक मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय-

१. सन २०१६-१७ ते २०१९-२० या चार वर्षांचा ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना ग्रामपंचायतींना प्राप्त होणा-या निधीच्या दुप्पट रक्कम विचारात घेण्यात आली होती. त्यामुळे या आराखड्यापैकी चालू वर्षासह (२०१८-१९) हाती घेतलेली कामे वगळता मोळ्या प्रमाणात कामे शिल्क असण्याची शक्यता आहे. ही सर्व कामे ग्रामसभेमार्फत लोकसहभागीय नियोजन प्रक्रिया राबवून प्राधान्यक्रमानुसार प्रस्तावित केलेली आहेत. या शिल्क राहणा-या कामे / उपक्रमांमधून प्राधान्यक्रम ठरवून सन २०१९-२० चा ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करावयाचा आहे.

२. केंद्र शासनाच्या ग्राम विकास व पंचायती राज मंत्रालयाने "सबकी योजना सबका विकास" लोकसहभागातून लोकांचा ग्रामपंचायत विकास आराखडा ही मोहीम दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१८ ते ३१ डिसेंबर, २०१८ या कालावधीत राबविणेचे निश्चित केलेले आहे. या मोहीमे अंतर्गत राज्य शासनाचे विविध विभागांचा

सहभाग, विविध विभागांमार्फत ग्रामपंचायत क्षेत्रामध्ये राबविण्यात येत असलेल्या केंद्र व राज्य शासनाच्या विकास योजनांचे अभिसरण करून सन २०१९-२० चा ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करावयाचा आहे.

३. ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजने अंतर्गत कामांचा समावेश करावयाचा असल्याने त्यानुसारच महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजनेचा आराखडा तयार करावयाचा आहे.

४. ग्राम सभा नियोजन

४.१. ग्राम पंचायत विकास आराखडा तयार करण्यासाठी ग्राम पंचायतीने ग्राम सभा आयोजित करावयाची असून या ग्रामसभेमध्ये ग्राम पंचायतीने पंचवार्षिक ग्राम पंचायत विकास आराखडा, यापैकी आतापर्यंत हाती घेणेत आलेली कामे/उपक्रम, त्यावर झालेला खर्च, शिळ्क निधी आणि ग्राम पंचायतीस पुढील वर्षी (२०१९-२०) मिळणारे उत्पन्न आणि इतर निधीची सविस्तर माहिती ग्राम सभेत द्यावयाची आहे. त्याचप्रमाणे यापूर्वी ग्राम सभेने कामे/उपक्रमांचा ठरविलेला प्राधान्यक्रम, गावाच्या गरजा, अडचणी आणि त्यावरील उपाययोजनांसह केंद्र व राज्य शासनाच्या विविध योजनांची अंमलबजावणी, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचे चालू व पुढील वर्षीचे नियोजन/आराखडा, या योजनांची ग्राम पंचायत विकास आराखड्याशी प्राधान्यक्रमाशी सांगड घालणेबाबतचे नियोजन ग्राम सभेत सादर करावयाचे आहे.

४.२. केंद्र शासनाच्या दिनांक १३ ऑगस्ट, २०१८ च्या पत्रान्वये सूचित केल्याप्रमाणे ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करण्यासाठी आयोजित केलेल्या ग्रामसभेमध्ये शासनाच्या विविध विभागांतर्गत त्या ग्रामपंचायतीमध्ये हाती घेतलेल्या व घेण्यात येणा-या योजनांची माहिती त्या-त्या विभागाच्या अधिकारी / कर्मचा-यांनी ग्रामसभेमध्ये उपस्थित राहून द्यावयाची आहे. शासनाच्या विविध योजना ग्राम स्तरावर राबवीत असलेल्या खालील प्रमुख विभागांच्या अधिकारी/कर्मचा-यांनी सदरच्या ग्राम सभेमध्ये उपस्थित रहावयाचे असून, संबंधितांना तशा लेखी सूचना द्याव्यात.

१. ग्रामपंचायत - ग्राम सेवक / विस्तार अधिकारी (ग्राम पंचायत)
२. शिक्षण - प्राथमिक /माध्यमिक शिक्षक
३. महिला बालकल्याण - अंगणवाडी सेविका / मुख्य सेविका
४. आरोग्य - आरोग्य सेवक / आरोग्य सेविका, आशा वर्कर
५. पशुसंवर्धन - पशुधन पर्यवेक्षक
६. ग्रामीण पाणी पुरवठा - जिल्हा परिषदेचे कनिष्ठ / शाखा अभियंता, तसेच महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचे संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी
७. लघुपाटबंधारे - जिल्हा परिषदेचे कनिष्ठ / शाखा अभियंता, तसेच राज्य शासनाच्या विभागाचे संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी.
८. बांधकाम - जिल्हा परिषदेचे कनिष्ठ / शाखा अभियंता, तसेच सार्वजनिक बांधकाम विभागाचे संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी.

९. सामाजिक न्याय - संबंधित विस्तार अधिकारी.
१०. कृषि- राज्य शासनाच्या कृषि विभागाचे कृषि पर्यवेक्षक / संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी.
११. महसूल - तलाठी / सर्कल.
१२. गृह - पोलीस पाटील.
१३. वन - वनरक्षक.
१४. दुग्ध व मत्स्य व्यवसाय - संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी.
१५. विज पुरवठा - वायरमन / लाईनमन.
१६. एस.टी. महामंडळ - संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी.
१७. दूरध्वनी - संबंधित अधिकारी/ कर्मचारी.

याशिवाय संबंधित ग्राम पंचायतीच्या कार्यक्षेत्रामध्ये ७३ व्या घटना दुरुस्तीच्या अनुषंगाने पंचायतराज संस्थांकडे हस्तांतरीत २९ विषयांची अंमलबजावणी करण्यात येत असलेल्या केंद्र / राज्य शासनाच्या योजनांशी संबंधित विभागाच्या अधिकारी/ कर्मचारी यांनी उपस्थित रहावयाचे आहे. यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी या विभागांच्या जिल्हास्तरावरील अधिकाऱ्यांची बैठक घेवून आवश्यक तो समन्वय साधावा तसेच जिल्हास्तरावरील या सर्व अधिकाऱ्यांनी ग्राम सभेस उपस्थित राहण्याबाबत विभागाच्या ग्रामस्तरीय वा इतर अधिकाऱ्यांना उपस्थित राहण्याबाबत लेखी सूचना देणेबाबत सूचीत करावे.

४.३. या सर्व विभागाच्या अधिकारी/कर्मचाऱ्यांनी ग्राम सभेमध्ये उपस्थित राहून संबंधित ग्राम पंचायती विषयी प्रामुख्याने खालील बाबींची माहिती देवून, त्याविषयी ग्राम सभेमध्ये चर्चा घडवून आणावयाची आहे.

१. ग्राम पंचायतीमध्ये त्यांच्या विभागामार्फत चालू वर्षी हाती घेतलेल्या योजना/उपक्रमांची माहिती.

यामध्ये योजने अंतर्गत मंजूरी असलेल्या भौतिक व आर्थिक बाबींसह योजना/उपक्रमांच्या सद्यास्थितीचा समावेश असावा.

२. विभागामार्फत राबविण्यात येणा-या इतर योजना/उपक्रम.

३. ग्राम पंचायतमध्ये राबवित असलेल्या योजनांची सद्यास्थिती, उपलब्ध निधी व त्यामधील अडचणी/त्रुटी

४. योजनांच्या अंमलबजावणी मध्ये लोकांचा सहभाग / सहकार्य

५. योजना/उपक्रमांच्या यशस्वी अंमलबजावणी व पारदर्शकतेसाठी आवश्यक असणारा लोकसहभाग, ग्राम स्तरावरील प्रसिद्धी आणि योजनेच्या अपेक्षीत ध्येय साध्यासाठी ग्राम पंचायतीकडून आवश्यक असलेला भौतिक व आर्थिक सहभाग

४.४. ग्राम सभेमध्ये कार्यक्षेत्रातील सर्व घटकांनी उपस्थित राहून चर्चेमध्ये सक्रीय सहभाग घेणेसाठी ग्राम पंचायतीने ग्रामसभेच्या दिनांकापूर्वी पुरेशा कालावधीसाठी ग्रामसभेची प्रसिद्धी गावाच्या सर्व

वाडया, वस्त्या येथे करावी. गट विकास अधिकारी यांनी या ग्रामसभांचे ग्रामपंचायत निहाय वेळापत्रक तयार करावयाचे असून त्यास स्थानिक रित्या प्रसिद्धी द्यावयाची आहे.

ग्राम सभेमध्ये ग्रामरथांनी सक्रीय सहभाग घेण्याच्या दृष्टीने त्यांना ग्रामपंचायती मार्फत राबविण्यात येणा-या योजना/उपक्रमांची सविस्तर माहिती होणेसाठी ग्रामपंचायतीने गावामध्ये प्रमुख ठिकाणी चालूवर्षी हाती घेतलेल्या सर्व योजना/उपक्रमांची नावे, अंदाजपत्रकीय रक्कम, झालेला खर्च, उपक्रमाची सद्यास्थिती इ. माहिती दर्शविणारे बोर्ड लावावेत.

४.५. ग्राम सभांचे वेळापत्रक

आमचं गाव, आमचा विकास उपक्रमा विषयी शासन निर्णय दि. ०४ नोव्हेंबर, २०१५ अन्वये निश्चित केल्याप्रमाणे पुढील वर्षाचा ग्राम पंचायत विकास आराखडा ०२ ऑक्टोबरच्या ग्रामसभेमध्ये अंतिम करावयाचा आहे. सन २०१९-२० या वर्षाचा ग्राम पंचायत विकास आराखडा निश्चित करण्यासाठी या शासन निर्णयामधील सर्व बाबी विचारात घेवून तसेच सबकी योजना सबका विकास मोहीमे अंतर्गत निश्चित केलेली कार्यवाही करून सदरच्या ग्रामसभा दि.०२ ऑक्टोबर २०१८ ते ३१ डिसेंबर, २०१८ या तीन महिन्यांच्या कालावधीत आयोजित करावयाच्या आहेत. प्रत्येक तालुक्याच्या गट विकास अधिका-यांनी तालुक्यातील सर्व ग्राम पंचायतीच्या ग्रामसभांचे वेळापत्रक निश्चित करून त्यास आवश्यक ती प्रसिद्धी द्यावी.

४.६. संपर्क अधिकारी -

गट विकास अधिकारी यांनी त्यांच्या तालुक्यातील ग्राम पंचायतींच्या ग्रामसभांचे नियोजन करतांना प्रत्येक ग्राम पंचायतीच्या ग्रामसभेसाठी तालुकास्तरावरील विस्तार अधिकारी/कर्मचा-याची संपर्क अधिकारी म्हणून नियुक्ती करावयाची आहे. गट विकास अधिकारी यांनी नियुक्त केलेल्या संपर्क अधिका-यांची एकत्रित बैठक घेवून ग्रामसभा प्रभावीपणे व यशस्वीपणे पार पाढण्याच्या दृष्टीने त्यांच्यावरील जबाबदारी अवगत करावी. यामध्ये प्रामुख्याने ग्राम पंचायतीने लावलेले माहितीफलक, ग्रामसभेची प्रसिद्धी, ग्राम पंचायतीने राबविलेल्या योजना/उपक्रमांची माहिती, ग्राम पंचायतीस ग्राम पंचायत विकास आराखडयासाठी उपलब्ध होणारा निधी, ग्रामसभेसाठी जिल्हा परिषद व राज्य शासनाच्या विविध विभागाकडील अधिकारी/कर्मचा-यांच्या उपस्थितीसाठी करावयाचा पाठपुरावा, सभेची जागा व व्यवस्था इ. बाबींचा समावेश असावा.

५. ग्रामपंचायत विकास आराखड्यातील प्राधान्यक्रम ठरविताना ग्रामपंचायतीने द्यावयाच्या मुलभूत सेवांबरोबरच खालील बाबींचा एकात्मिक विचार करावा.

५.१. दारिद्र्य निर्मुलन

ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये ग्रामपंचायतींनी दारिद्र्यातील लोक आणि क्षेत्र यांना प्राथमिकता देवून, विविध कायदे, कार्यक्रम आणि योजना (पेसा अधिकार, वन अधिकार, सामाजिक सुरक्षा, अन्न सुरक्षा, शिक्षण, आरोग्य आणि पोषण इ.) यांच्या अंतर्गत देण्यात आलेले अधिकार, हक्क, विविध प्रकारच्या सेवा व योजनांचा लाभ त्यांना मिळेल, याची सुनिश्चिती करावी. विशेषत: राष्ट्रीय ग्रामीण जिवनोन्नती अभियानांतर्गत स्थापन केलेल्या गरीब लोकांच्या संस्थांच्या माध्यमातून उपजिविकेमध्ये सुधारणा आणि महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना, प्रधान मंत्री आवास योजना, प्रधान मंत्री ग्राम स्वरोजगार योजना, मिशन अंत्योदय, राष्ट्रीय ग्राम स्वराज अभियान या

सारख्या योजना आणि कार्यक्रमांचे अभिसरण (Convergence) करून ठोस स्वरूपात दारिद्र्य निर्मुलनाकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

५.२. मानव विकास

ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये कौशल्य विकास, आरोग्य, विशेषत: सार्वजनिक आरोग्य आणि आहार व पोषण, बालकांचे लिंग गुणोत्तर इत्यादी समवेत साक्षरता आणि शिक्षणाशी निगडीत निश्चित घटक असणे आवश्यक आहे. त्यानुसार यापूर्वीच्या संदर्भिय शासन निर्णयांमध्ये नमुद केल्याप्रमाणे शिक्षण, आरोग्य आणि उपजिवीका या संबंधीच्या उपक्रमांसाठी आराखड्यामध्ये कमीतकमी २५% तरतुद करून खर्च करणे बंधनकारक राहील. मुख्यत: अंगणवाडी, शाळा, दवाखाने यांच्या सेवा त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील सर्व घटकांपर्यंत सहजपणे उपलब्ध होतील, अशी व्यवस्था करून मानव विकास सेवांच्या गुणवत्तेमध्ये वाढ करणे व राज्य शासनाने या विषयी निश्चित केलेली घ्येये साध्य करणे.

५.३. सामाजिक विकास

ग्रामपंचायत विकास आराखड्याद्वारे समाजातील वंचीत व दुर्लक्षितांचे, प्रामुख्याने खालील घटकांचे जीवनमान उंचावण्याचे उद्देश असणे आवश्यक राहील.

- अनु.जाती, अनु.जमाती, यांच्यासहीत समाजातील वंचीत, अल्पसंख्याक आणि दुर्लक्षित घटक
- अपंग व दिव्यांग व्यक्ती
- वयोवृद्ध व्यक्ती
- महिला व बालके
- वेटबिगार, बाल मजुर, विमुक्त जाती-जमाती, स्थलांतरीत, मेहतर / सफाई कामगार, तृतीयपंथी, मानवी तस्करीतील बळी इ.

५.४. आर्थिक विकास

ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये ग्रामपंचायतींनी कृषी आणि कृषी आधारीत क्षेत्रावर प्रामुख्याने लक्ष देवून, स्थानिक उत्पादन आणि उत्पादकता वाढविण्यासाठी प्रोत्साहन देणे, रोजगार आणि रोजगार क्षमता वाढविणे, स्थानिक उत्पादनांसाठी बाजारपेठेपर्यंतची पोहोच आणि त्यांच्या विक्री क्षमतेमध्ये वाढ करणे, मूल्यवृद्धीला प्रोत्साहन देणे, मार्केट, तलाव, मत्स्यपालन, पशुधन विकास, फलबाग विकास, भू-सुधार, लघु सिंचनाच्या सुविधा, विहिरी खोदणे, शेततळे इ. उत्पादकता वाढवणारी संसाधने निर्माण करणे, त्यासोबतच स्थानिक उत्पादकता विशेषत: पारंपारिक उद्योग, सेवा आणि आर्थिक समावेशन या बाबींचाही समावेश करावा.

५.५. पर्यावरणीय व वातावरणविषयक विकास

एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन तत्वाच्या आधारे जलाशय, कुरणे, गवताळ जमीनी, पाणथळ जंगले (Mangroves), पाणलोट क्षेत्र, आणि स्थानिक जंगले यांची देखभाल तसेच वनोपज, जळणाचे लाकूड, चारा, औषधी वनस्पती या संसाधनांचे संवर्धन त्याचबरोबर सामाईक व वैयक्तिक वृक्ष लागवड, प्लॅस्टीक वापरावरील बंदी इ. उपक्रमांचा समावेश ग्रामपंचायत विकास

आराखड्यामध्ये जैवविविधता आणि पर्यावरण संतुलन वाढविण्यासाठी करावा. तसेच पर्यावरणीय पुनःस्थापना व व्यवस्थापनासाठी खालील बाबींवर लक्ष केंद्रीत करावे.

- जलाशयांचे संरक्षण, भूजलसाठ्यांचे व्यवस्थापन, पाण्याचे अंदाजपत्रक व लेखापरिक्षण, मातीची सुपिकता वाढविणे आणि मातीचे आरोग्य व्यवस्थापन करणे, जंगलांपासून होणारे प्रदुषण, अतिक्रमण आणि स्वैर वापर थांबवणे.
- जंगल संवर्धन, अवनत जंगले, उतार, ओसाड जमिनी, सार्वजनिक जमिनी, सार्वजनिक संस्थांचे परिसर, रस्ते इ. ठिकाणी वृक्षारोपण करणे.
- जैवविविधतेचा -हास थांबवणे, विलुप्त होणा-या प्रजातींचे संरक्षण करणे,
- नैसर्गिक संसाधनांचा वापर, व्यवस्थापन व संवर्धन करण्यासाठी समुदाय आधारीत मानके निश्चित करणे.
- प्रदुषण निर्मुलन व सनियंत्रणासाठी उपाययोजना करणे, उपजीविकेसाठी नैसर्गिक संसाधनांचा वापर करणा-या मजुरांना पर्यायी साधने उपलब्ध करून देणे. यासाठी पर्यावरण पुनःस्थापना विषयीच्या कार्यक्रमांचे अभिसरण करून समन्वय साधणे.

५.६. सार्वजनिक सेवा

शासनाच्या संबंधीत सेवा जसे की, प्रमाणपत्र देणे, जन्म आणि मृत्यूच्या नोंदी, परवाने देणे आणि कल्याणकारी सेवा जसे की, सामाजिक सुरक्षा पेंशन, या सेवांच्या इलेक्ट्रॉनिक प्रदानांवर जोर देवून, लोक सेवांच्या प्रदानांना प्राथमिकता देणे आवश्यक आहे. ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये सेवा प्रदानाची (Service Delivery) गुणवत्ता व उपलब्ध साधनसंपत्तीचा वापर आणि देखभाल यावर विशेष जोर देणे आवश्यक आहे. ग्रामपंचायतींनी कोणत्याही गुंतवणूकीशिवाय किंवा कमीतकमी गुंतवणूकीच्या उपायांद्वारे स्थानिक विकास होण्यासाठी जोर द्यावा.

५.७. सुप्रशासन

प्रभागीपणे लोक सेवा प्रदानांच्या (Service Delivery) सोबतच, ग्रामपंचायतींनी लोकसहभागीय, विशेषत: दुर्लक्षित घटक, पारदर्शकता आणि जाहीर प्रकटीकरण, समुदाय आधारित सनियंत्रण व अंदाजपत्रक आणि खर्च याबाबतची योग्य प्रक्रिया, कार्यपद्धती आणि प्रणाली विकसीत करण्याची आवश्यकता आहे. निराधार लोक, विशेषत: स्वयंसहाय्यता गट आणि महिला मंडळांसोबत घनिष्ठ भागीदारी गरजेची आहे. यासाठी नागरीकांची सनद सहीत सुप्रशासनाचा आराखडा प्रत्येक ग्रामपंचायतींनी बनवावा.

५.८. कौशल्यवृद्धी

पंचायतींनी कौशल्यवृद्धीमध्ये महत्वाची भूमिका पार पाडावयाची आहे. ग्रामपंचायत क्षेत्र, आसपासची बाजारपेठ व गरजा तसेच ग्रामीण कारागीरांचे कौशल्य विचारात घेवून विशिष्ट स्वरूपाच्या कौशल्यवृद्धीचे क्षेत्र व संख्या निश्चित करून त्यासाठी आवश्यक त्या तरतूदी ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये करावयाच्या आहेत.

५.९. शाश्वत विकासाची ध्येये

शाश्वत विकासाची ध्येये, ग्रामपंचायत विकास आराखड्याचा एक भाग असले पाहीजेत. शाश्वत विकासाची ध्येये (SDG) साठी वेगळा आराखडा तयार करण्याची आवश्यकता नाही. परंतु ग्रामपंचायत विकास आराखड्याशी निगडीत सर्व उपक्रमांचा समावेश ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये करणे आवश्यक आहे. शाश्वत विकासाची ध्येये (SDG) खालील प्रमाणे असून ती सन २०३० पर्यंत साध्य करावयाची आहेत.

- १) सर्व प्रकारच्या गरिबीचे निर्मूलन करणे. (No Poverty)
- २) भूक संपवणे, अन्न सुरक्षा व सुधारित पोषणआहार उपलब्ध करून देणे आणि शाश्वत शेतीला प्राधान्य देणे. (Zero Hunger)
- ३) आरोग्यपूर्ण आयुष्य सुनिश्चित करणे व सर्व वयोगटातील नागरिकांचे कल्याण साधणे. (Good Health & Well-being)
- ४) सर्वसमावेशक व गुणवत्तापूर्ण शिक्षण उपलब्ध करणे. (Quality Education)
- ५) लिंगभावाधिष्ठित समानता व महिला आणि मुलींचे सक्षमीकरण साधणे. (Gender Equality)
- ६) पाण्याची व स्वच्छतेच्या संसाधनाची उपलब्धता सुनिश्चित करणे. (Clean Water & Sanitation)
- ७) सर्वांना अल्पखर्चीक विश्वासार्ह, शाश्वत आणि आधुनिक ऊर्जा साधने उपलब्ध करून देणे. (Affordable & Clean Energy)
- ८) शाश्वत, सर्वसमावेशक आर्थिक वाढ आणि उत्पादक रोजगार उपलब्ध करणे. (Decent Work & Economic Growth)
- ९) पायाभूत सोयीसुविधांची निर्मिती करणे, सर्वसमावेशक आणि शाश्वत औद्योगिकीकरण करणे आणि कल्पकतेला वाव देणे. (Industry, Innovation & Infrastructure)
- १०) देशांमधील विविध असमानता दूर करणे. (Reduced Inequality)
- ११) शहरे आणि मानवी वस्त्या अधिक समावेशक, सुरक्षित, संवेदनशील आणि शाश्वत करणे. (Sustainable Cities & Communities)
- १२) उत्पादन आणि उपभोगाच्या पद्धती शाश्वत रूपात आणणे. (Responsible Consumption & Production)
- १३) हवामान बदल आणि त्याच्या दुष्परिणामांना रोखण्यासाठी उपाययोजना करणे. (Climate Action)
- १४) महासागर व समूहांचे संवर्धन करणे तसेच त्यांच्याशी संबंधित संसाधनांचा शाश्वतपणे वापर करणे. (Life Below Water)
- १५) परिस्थितिकीय व्यवस्थांचा (Ecosystem) शाश्वत पद्धतीने वापर करणे. वनाचे शाश्वत व्यवस्थापन, वाळवंटीकरणाशी मुकाबला करणे, जमिनीचा कस कमी होण्याची प्रक्रिया आणि जैवविविधतेची हानी रोखणे. (Life On Land)
- १६) शांततापूर्ण आणि सर्वसमावेशक समाजव्यवस्थांना प्रोत्साहन देणे. त्यांची शाश्वत विकासाच्या दिशेने वाटचाल निश्चित करणे, सर्वांची न्यायापर्यंत पोहोच स्थापित करण्यासाठी विविध पातळ्यांवर परिणामकारक, उत्तरदायी आणि सर्वसमावेशक संस्था उभ्या करणे. (Peace, Justice & Strong Institutions)

१७) चिरस्थायी विकासासाठी वैश्विक भागीदारी निर्माण व्हावी यासाठी अंमलबजावणीची साधने विकसित करणे. (Partnerships for the Goals)

५.१०. स्वच्छता, सांडपाणी व घन कचरा व्यवस्थापन

- ग्रामपंचायतीमधील सर्व कुटुंबांना स्वच्छतागृह असावे.
- प्रत्येक कुटुंबासाठी पिण्याच्या पाण्याच्या व्यवस्थेबरोबरच सांडपाणी व्यवस्थापन करणेसाठी परसबागा, शोषखड्हे, वृक्षलागवड यासारख्या उपाययोजना करणे.
- प्रत्येक ग्रामपंचायतीच्या कार्यक्षेत्रात निर्माण होणा-या घनकच-याचे व्यवस्थापन करणे. त्यासाठी पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाकडील विविध योजना विचारात घेणे.
- ग्रामपंचायत क्षेत्रामध्ये बांधकामे / विकासकामे हाती घेताना स्वच्छता, सांडपाणी व घन कचरा व्यवस्थापन याबाबी प्रामुख्याने विचारात घेणे.

६. ग्रामपंचायत, स्वयंसहाय्यता गट / संघ, महिला व लिंगभाव (Gender) यांचे एकात्मिकरण ग्रामपंचायत व स्वयंसहाय्यता गट / संघ यांच्या भूमिका एकमेकांशी पुरक असणे गरजेचे आहे. स्वयंसहाय्यता गट / संघाच्या माध्यमातून गावातील गरीब व वंचीत घटकांना त्यांचे अधिकार व हक्काची माहिती, त्यांची मागणी व ते प्राप्त करून घेण्याची संधी याबाबत सक्षम करून या घटकांचा समावेश स्थानिक विकासाच्या प्रक्रियेमध्ये करणे आवश्यक आहे. ग्रामपंचायत विकास आराखड्याबाबत महिला ग्रामसभेमध्ये सविस्तर चर्चा होणे गरजेचे आहे. यासाठी ग्रामपंचायत क्षेत्रामध्ये सबकी योजना सबका विकास मोहीमे अंतर्गत नियुक्त केलेल्या Facilitators चा सक्रिय सहभाग घ्यावा आणि ग्रामपंचायत व स्वयंसहाय्यता गट / संघ यांचे संमिलन (Convergence) करून ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना महिलांचा सहभाग व लिंगभाव यांचे एकात्मिकरणासाठी खालील बाबी विचारात घ्याव्यात.

६.१. राष्ट्रीय ग्रामीण जिवनोन्नती अभियानांतर्गत स्वयंसहाय्यता गटांनी लोकसहभागीय प्रक्रियेत तयार केलेल्या सुक्ष्म पत आराखड्यांचा (Micro Credit Plans) समावेश ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये करावा.

६.२. स्वयंसहाय्यता गट / स्वयंसहाय्यता संघावर महिला ग्रामसभा आयोजनासाठी सुलभीकरण (Facilitation) तसेच सर्वसाधारण ग्रामसभेच्या प्रसिद्धीपासून ते ग्रामसभेतील चर्चा सुलभ करण्याची जबाबदारी सोपवावी.

६.३. ग्रामपंचायत व स्वयंसहाय्यता गट / संघ यांच्या संयुक्त बैठका घ्याव्यात. त्याचप्रमाणे ग्रामपंचायतीच्या विविध समित्या व स्वयंसहाय्यता गट यांच्या कामकाजामध्ये समन्वय साधावा.

६.४. ग्रामपंचायतीमार्फत राबविण्यात येणा-या विविध सेवा - जसे कर वसूली, नळ पाणी पुरवठा योजना देखभाल व दुरुस्ती, मध्यान्न भोजन, ई-सेवा, इ. जबाबदारी वाजवी मोबदला देवून स्वयंसहाय्यता गटांवर सोपविण्याचा विचार करावा.

६.५. ग्रामपंचायतीमार्फत देण्यात येणा-या विविध सेवा - जसे कर वसूली, नळ पाणी पुरवठा योजना देखभाल व दुरुस्ती, मध्यान्न भोजन, ई-सेवा, इ. जबाबदारी वाजवी मोबदला देवून स्वयंसहाय्यता गटांवर सोपविण्याचा विचार करावा.

६.६. ग्रामपंचायत क्षेत्रातील सामुदायिक जमीन, तलाव, बाजारतळ इ. सार्वजनिक संसाधनांचा वापर स्वयंसहाय्यता गटांना उपजिवीकेच्या संधी वाढविण्यासाठी प्राधान्याने करू द्यावा.

६.७. ग्रामपंचायत विकास आराखड्याचे अंदाजपत्रक, नियोजन, अंमलबजावणी व सनियंत्रणामध्ये महिलांचा स्वयंप्रेरणेने व अर्थपूर्णरित्या सहभाग निश्चित करावा.

६.८. ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना वातावरण निर्मिती, जाणीवजागृती व क्षमता बांधणीसाठी स्वयंसहायता गट / संघ व महिलांचा सहभाग घ्यावा.

६.९. ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामधील महिला व बालकल्याणासाठी खर्च करावयाच्या १०% रकमेचे नियोजन करताना स्वयंसहायता गट / संघ व महिला ग्रामसभा यांच्या प्रस्तावांना प्रथम प्राधान्य द्यावे.

७. ग्रामविकास आराखडा व बालके

७.१. ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना बाल संरक्षणाच्या बाबींची निकड, गरजांची ओळख व प्राधान्याकडे लक्ष द्यावे.

७.२. बालविवाह, बालमजुर, बाल शोषण यासारख्या बालकांच्या पिळवणूकीच्या बाबी व बाल हिंसा यापासून संरक्षण करण्याकडे ग्रामपंचायतीने लक्ष केंद्रीत करावे.

७.३. पूर्वप्राथमिक शिक्षणाच्या सुविधा व त्यानंतर पुढील शिक्षणाची व्यवस्था या बाबी ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना विचारात घ्याव्यात.

७.४. गावातील ० ते १८ वर्षे वयोगटातील बालके व गरोदर महिलांच्या पोषणाबाबत मुल्यमापन करून आवश्यक त्या बाबींचा समावेश ग्रामपंचायत विकास आराखड्यात करणे.

७.५. ग्रामपंचायतीने स्वयंसहायता गट व अंगणवाडीमार्फत १००% लसीकरण झाल्याची खात्री करणे.

७.६. ग्रामपंचायत विकास आराखडा ग्रामसभेमध्ये चर्चा करून निश्चित करण्यात येत असल्याने व ग्रामसभेसाठी १८ वर्षे पूर्ण झालेल्या व मतदार यादीत नाव असलेल्या व्यक्तीस सहभागी होता येत असल्याने १८ वर्षाखालील बालकांना या ग्रामसभेमध्ये सहभाग घेता येत नाही. त्यासाठी ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना ग्रामपंचायतीने प्राथमिक शाळेत जाणा-या विद्यार्थ्यांपासून ते १८ वर्षे वयापर्यंतच्या बालकांसाठी सरपंच यांच्या अध्यक्षतेखाली स्वतंत्र बालसभा आयोजित करावी. या बालसभेमध्ये प्राथमिक शाळेच्या सहाय्याने प्राथमिक शाळेतील सर्व विद्यार्थी व गावातील हायरस्कूल, कॉलेजमध्ये जाणारे आणि १८ वर्षे वयापर्यंतच्या सर्व मुले / मुलींचा समावेश असावा. या सभेमध्ये गावातील ० ते १८ वर्षे वयोगटातील बालकांच्या गरजा, आवश्यकता, मागण्या, शिक्षण, आरोग्य, स्वच्छ पिण्याचे पाणी, विविध स्वरूपाचे दाखले इ. बालकांविषयीच्या सर्व मुद्यांवर चर्चा करावी. या बालसभेमधील मुद्दे व शिफारशी ग्रामपंचायतीच्या सर्वसाधारण ग्रामसभेमध्ये ठेवून आवश्यकतेनुसार त्यांचा समावेश ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये करावा.

८. महत्वाकांक्षी जिल्हे (Aspirational Districts)

मा.पंतप्रधान यांनी दिनांक ९ ऑगस्ट, २०१७ रोजी, निती आयोगमार्फत निश्चित केलेल्या देशातील ११५ जिल्ह्यांमध्ये केंद्र व राज्य शासनाच्या विविध उपक्रम / योजनांचे अभिसरण (Convergence) करून केंद्र शासन व राज्य शासनाचे अधिकारी यांच्या संयुक्त प्रयत्नाने (Collaboration) आणि जिल्ह्या-जिल्ह्यामधील स्पर्धा (Competition) यामधून जिल्ह्यातील बलस्थाने आणि कमजोरीची क्षेत्रे

विचारात घेवून जिल्ह्याचा सर्वांगीण विकास साधणेबाबत महत्वाकांक्षी जिल्हे (Aspirational Districts) हा कार्यक्रम जाहीर केला आहे. या कार्यक्रमांतर्गत ४९ प्रमुख कामगिरी निर्देशके (Key Performance Indicators) निश्चित केलेले आहेत.

या १९५ महत्वाकांक्षी जिल्ह्यांमध्ये (Aspirational Districts) महाराष्ट्रातील नंदूरबाबाद, उस्मानाबाद, वाशिम व गडचिरोली या चार जिल्ह्यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. या चार जिल्ह्यांमध्ये ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना महत्वाकांक्षी जिल्हे (Aspirational Districts) कार्यक्रमांतर्गत निश्चित केलेली प्रमुख कामगिरी निर्देशके (Key Performance Indicators) विचारात घ्यावयाची आहेत.

९. मिशन अंत्योदय

मिशन अंत्योदय हे जीवन आणि जीवनमान यांचे रूपांतर मोजण्यायोग्य दृष्ट परिणामामध्ये करण्यासाठी अभिसरण व उत्तरदायित्वाचा ढाचा आहे. (Mission Antyodaya is an Accountability & Convergence Framework for transforming lives and livelihood on measurable outcomes) यामध्ये राज्यातील सर्व जिल्हे व ३४८ तालुक्यांमधील एकूण ५२६४ ग्रामपंचायतींचा समावेश करण्यात आलेला आहे. तालुकानिहाय ग्रामपंचायतींची नावे व मिशन अंत्योदय बाबत सविस्तर तपशिल <https://missionantyodaya.nic.in> या वेबसाईटवर उपलब्ध आहे. ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना केंद्र व राज्य शासनाच्या विविध विभागाच्या योजना / उपक्रम / कार्यक्रमांचे अभिसरण करून त्याअन्वये ग्रामीण भागातील जीवन व जीवनमान उंचावण्यासाठी आवश्यक त्या बाबीं विचारात घ्याव्यात.

१०. पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींचा ग्रामपंचायत विकास आराखडा

१०.१. पेसा कायदा, १९९६ नुसार पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतीत एक किंवा अनेक पेसा गावे असू शकतात त्या गावांचा विकास आराखडा अंतिम करताना विशेष काळजी घेणे आवश्यक आहे. प्रत्येक पेसा गावासाठी स्वतंत्र ग्रामसभा घ्यावयाची असून, या पेसा गावामध्ये राबविण्यात येणारे सर्व कार्यक्रम, प्रकल्प, उपक्रम आणि त्यांचे प्रकल्प आराखडे यांना मान्यता देण्याचे संपूर्ण अधिकार पेसा गावाच्या ग्रामसभेला आहेत.

१०.२. "आमचं गाव, आमचा विकास" अंतर्गत प्रत्येक ग्रामपंचायतीला ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करावयाचा असून त्यास ग्रामपंचायतीच्या ग्रामसभेची मान्यता घ्यावयाची आहे. पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींचे बाबतीत, त्यांच्या कार्यक्षेत्रामध्ये एकापेक्षा जास्त पेसा गावांची संख्या असल्यास, अशा ठिकाणी प्रत्येक पेसा गावाच्या ग्रामसभेने त्यांच्या गावासाठी आराखडा तयार करावयाचा असून, कार्यक्षेत्रातील सर्व पेसा गावांच्या ग्रामसभांनी मंजूर केलेल्या आराखड्यांना एकत्रित करून पेसा ग्रामपंचायतीचा ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करावयाचा आहे.

१०.३. पेसा गावाच्या ग्रामसभेने मान्यता दिल्याशिवाय ग्रामपंचायतीस कोणताही कार्यक्रम / उपक्रम / प्रकल्प त्या गावामध्ये राबविता येणार नाही.

१०.४. पेसा ग्रामपंचायतीने त्यांच्या एकूण उत्पन्नाच्या बाबी ग्रामपंचायतीच्या कार्यक्षेत्रातील पेसा गावामध्ये विभागून, त्याआधारे प्रत्येक पेसा गावाने त्यांच्या गावासाठी निधीचे झोत निश्चित करून

त्यानुसार मार्गदर्शक सूचनाप्रमाणे गावाचा आराखडा तयार करून त्या आराखड्यास पेसा गावाच्या ग्रामसभेने मान्यता द्यावयाची आहे. पेसा ग्रामपंचायतीच्या एकूण उत्पन्नाची विभागणी कार्यक्षेत्रातील सर्व गावांमध्ये खालीलप्रमाणे करावी.

१०.४.१. चौदाव्या वित्त आयोगाच्या निधीची विभागणी राज्य शासनाने ग्रामपंचायतीना देय रक्कम ठरविताना निश्चित केलेल्या सुत्र / पद्धतीप्रमाणेच ग्रामपंचायतीचा देय निधी, त्या ग्रामपंचायतीच्या कार्यक्षेत्रातील पेसा गावामध्ये विभागून गावनिहाय नियतव्यय जिल्हा परिषदेने निश्चित करून द्यावा.

१०.४.२. केंद्र व राज्य शासनाच्या योजना / उपक्रमांतर्गत उपलब्ध होणा-या निधीचा लाभ त्या-त्या योजनांच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार पेसा ग्रामपंचायतीच्या कार्यक्षेत्रातील सर्व पेसा गावांमध्ये त्यांच्या गरजानुसार द्यावयाचा आहे. सदरचा निधी संबंधीत योजनेच्या जिल्हास्तरीय सनियंत्रण अधिकायांनी निश्चित व प्रमाणित करून द्यावा.

१०.४.३. ग्रामपंचायतीच्या स्व-उत्पन्नाच्या बाबतीत ग्रामपंचायतीस ग्रामपंचायत अंदाजपत्रकामध्ये एकत्रितपणे सर्व गावांसाठी करावयाच्या तरतूदी, ग्रामपंचायत कायद्यानुसार बंधनकारक असलेल्या बाबींवरील तरतूदी केल्यानंतर विकास कामांसाठी शिळ्क निधीपैकी कार्यक्षेत्रातील सर्व पेसा गावांचा सहभाग असणा-या सामायिक व सामूहिक उपक्रमासाठी लागणारा निधी वगळून उर्वरीत निधी कार्यक्षेत्रातील पेसा गावांना त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात विभागून द्यावा.

१०.४.४. ग्रामपंचायतीच्या सर्व ञोतांमधील उत्पन्नातून संबंधीत पेसा गावास मिळणारा निधी विचारात घेवून त्यानुसार त्या गावाने आराखडा तयार करून गावाच्या ग्रामसभेची मान्यता द्यावयाची आहे.

१०.४.५. ग्रामपंचायत व त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील गावांमध्ये उत्पन्न विभागणीबाबत काही मतभेद झाल्यास, संबंधीत गट विकास अधिकारी यांनी त्याबाबत निर्णय द्यावा.

१०.४.६. गट विकास अधिकारी यांनी दिलेल्या निर्णया विरुद्ध उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रा.प.) यांचेकडे अपील करता येईल आणि याविषयी त्यांचा निर्णय अंतीम राहील.

१०.५. प्रत्येक पेसा गावाचे ग्रामकोष निधीचे बँक खाते असून त्यामधून ग्रामसभेच्या मान्यतेने खर्च करण्यात येतो. त्यामुळे ग्रामपंचायतीस उपलब्ध होणा-या निधीपैकी संबंधीत पेसा गावासाठी देय असणारा निधी ग्रामपंचायतीने त्या गावाच्या ग्रामकोष निधीमध्ये वर्ग करावा व त्यानंतर संबंधीत पेसा गावाने मंजूर आराखड्यानुसार ग्रामसभेच्या मान्यतेने खर्च करावयाचा आहे. ग्रामपंचायतीने त्यांच्याकडे योजनेअंतर्गत निधी प्राप्त होताच जास्तीतजास्त १५ दिवसांत संबंधीत पेसा गावास देय असणारा निधी वर्ग करावयाचा आहे.

१०.६. ग्रामपंचायत विकास आराखड्याअंतर्गत मंजूर असलेल्या आराखड्यामध्ये ग्रामपंचायत कार्यक्षेत्रातील एकापेक्षा जास्त पेसा गावांचा सहभाग असलेल्या उपक्रमांची अंमलबजावणी संबंधीत गावांच्या सहमतीने ग्रामपंचायतीने करावयाची आहे. त्याचप्रमाणे ग्रामपंचायत क्षेत्रातील पेसा गावाने विनंती केल्यास त्या गावातील उपक्रमांची अंमलबजावणी ग्रामपंचायतीस करता येईल. मात्र संबंधीत पेसा गावाच्या संमती शिवाय त्या गावासाठी ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये मंजूर असलेले कोणतेही काम / उपक्रम ग्रामपंचायत राबविणार नाही.

१०.७. ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये समावेश करण्यात आलेली ग्रामसभा कोष निधीतील कामे आदिवासी विकास विभागाने वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या शासन निर्णयानुसार करण्यात यावीत.

१०.८. .वन हक्क कायदा, २००६ व पेसा कायदा, १९९६ अन्वये त्या गावाच्या ग्रामसभेवर व वन हक्क धारकावर जंगलाचे व त्यातील वन व वन्य जीवांचे जतन व संवर्धन करण्याची जबाबदारी सोपविण्यात आलेली आहे. त्यामुळे पेसा ग्रामसभेला याबाबत विविध उपाय योजनांचा समावेश प्राधान्यक्रमानुसार ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये करता येईल.

१०.९. पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायत व पेसा गावांचा विकास आराखडा तयार करण्यासाठी संबंधीत ग्रामपंचायतींचे ग्रामसभा मोबिलायझर, तालुका स्तरावरील तालुका पेसा समन्वयक आणि जिल्हा स्तरावरील जिल्हा पेसा समन्वयक यांचेवर निश्चित स्वरूपाची जबाबदारी सोपवावी.

१०.१०. पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायत सदस्य, विविध विभागाचे ग्रामस्तरीय कर्मचारी यांचे राष्ट्रीय ग्राम स्वराज अभियानांतर्गत विविध प्रकारचे प्रशिक्षण कार्यक्रम, गावामध्ये घ्यावयाच्या कार्यशाळा, ग्रामसभा इ. बाबत जिल्हा पेसा समन्वयक, तालुका पेसा समन्वयक व ग्रामसभा मोबिलायझर यांची आयोजन, नियोजन, अंमलबजावणी व सनियंत्रणाची जबाबदारी राहील, ती त्यांनी उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचे मार्गदर्शन व पर्यवेक्षणाखाली पूर्ण करावयाची आहे.

१०.११. पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतीने त्यांच्या क्षेत्रातील पेसा गावांमधून "आमचं गाव, आमचा विकास" अंतर्गत होणा-या सर्व खर्चाचा नियमितपणे आढावा घ्यावयाचा आहे. त्याचप्रमाणे ग्रामपंचायत विकास आराखड्यांतर्गत उपलब्ध होणा-या विविध योजनांच्या निधीच्या खर्चाचे व भौतिक साध्याचे कार्यक्षेत्रातील सर्व गावांचे एकत्रित मासिक / वार्षिक अहवाल ग्रामपंचायतीने संबंधीतांकडे सादर करावयाचे आहेत.

११. लोकसहभागातून विना-निधी / कमी खर्चाचे विकासाचे उपक्रम ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामध्ये विविध योजना अंतर्गत उपलब्ध होणा-या निधी व्यतिरिक्त लोकसहभागातून लोकांची गरज व निकड विचारात घेवून हाती घेण्यात येणा-या विविध स्वरूपाच्या उपक्रमांचा समावेश स्वतंत्रपणे करावयाचा आहे. यामध्ये उदाहरणादाखल खालील उपक्रम घेता येतील.

१. १०० टक्के लसीकरण
२. स्वच्छ व कचरा विरहीत ग्रामपंचायत बाबत जाणीव जागृती
३. शाळा व अंगणवाडीमध्ये १०० टक्के पट नोंदणी व उपस्थिती
४. गावातील सर्व क्षेत्र पिकाखाली आणणे.
५. शोषखड्यांचा व परसबागांचा वापर करून गावातील सांडपाण्याचे व्यवस्थापन करणे.
६. स्वच्छतागृह व शौचालयांच्या वापराबाबत जाणीव जागृती.
७. कुपोषण मुक्त गाव
८. बालमजुर मुक्त गाव
९. तंटामुक्त गाव, व्यसनमुक्त गाव, प्लास्टीकमुक्त गाव इ.

१२. प्रशासकीय व तांत्रिक मान्यता

आमचं गाव, आमचा विकास उपक्रमांतर्गत शासन निर्णय क्रमांक:जीपीडीपी-२०१५/प्र.क्र.३८/पं.रा.६, दिनांक ४ नोव्हेंबर, २०१५ नुसार ग्रामसभेने प्रारूप ग्रामपंचायत विकास आराखडा मंजूर केल्यानंतर, ग्रामपंचायतीने आराखड्यातील प्रत्येक उपक्रमाचा प्रकल्प अहवाल तयार करावयाचा आहे. (राज्य प्रकल्प संचालक यांचेकडील पत्र क्र. राग्रास्वअ/प्रशि/४०६/२०१७-१८, दि. २२ जानेवारी, २०१८ अन्वये विहित केलेल्या नमुन्यात) या सर्व उपक्रमांच्या प्रकल्प अहवालासह ग्रामपंचायत विकास आराखडा तालुकास्तरीय तांत्रिक छाननी समितीकडे सादर करावयाचा आहे. तालुकास्तरीय तांत्रिक छाननी समितीने शासन निर्णयात नमुद केल्याप्रमाणे आराखड्यातील सर्व उपक्रमांची तालुकास्तरीय संबंधीत तांत्रिक अधिका-यामार्फत तांत्रिकदृष्ट्या छाननी व तपासणी करून आराखडा तांत्रिकदृष्ट्या व आर्थिक निकषानुसार योग्य असल्यास त्यास तांत्रिक समिती मान्यता देईल.

तालुकास्तरीय तांत्रिक छाननी समितीकडून आराखडा योग्य असल्याचे कळविल्यानंतर ग्रामपंचायत आराखड्यातील प्रत्येक उपक्रमाचे अंदाजपत्रक तयार करेल. आराखड्यातील बांधकाम, पाणी पुरवठा व लघुसिंचन विभागाकडील कामांच्या बाबतीत ग्रामपंचायत संबंधीत विभागाच्या सक्षम प्राधिका-याची तांत्रिक मंजूरी घेईल. इतर उपक्रमांच्या बाबतीत तालुकास्तरीय तांत्रिक छाननी समितीने तांत्रिक व आर्थिक दृष्ट्या योग्य असलेल्या उपक्रमांचे ग्रामपंचायत सविस्तर खर्चाचे अंदाजपत्रक तयार करून प्रत्येक उपक्रमास स्वतंत्रपणे ग्रामपंचायतीची तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता घेईल व त्यानंतर उपक्रमाची अंमलबजावणी करेल.

१३. क्षमता बांधणी आणि प्रक्रियेमध्ये मार्गदर्शन व मदत (Handholding Support)

सन २०१९-२० या वर्षाचा ग्रामपंचायत विकास आराखडा वरील सर्व मुद्दे विचारात घेवून तयार करावयाचा आहे. सदर आराखडा तयार करताना ग्रामपंचायत कार्यक्षेत्रातील सर्व घटकांचा सक्रिय सहभाग मिळवून त्यांच्या गरजा / निकड विचारात घेण्याच्या दृष्टीकोनातून ग्रामपंचायत स्तरावर या आराखड्याविषयीची प्रक्रिया, माहिती, आकडेवारी आणि शाश्वत विकासाची ध्येये (SDG) अवगत करून त्यांचे हक्क व जबाबदा-या याविषयीची जाणीव निर्माण करावयाची आहे. यासाठी सबकी योजना सबका विकास या मोहीमे अंतर्गत निश्चित केल्यानुसार प्रत्येक ग्रामपंचायतीसाठी नियुक्त केलेल्या Facilitator आणि जिल्हा परिषद व राज्य शासनाच्या विविध विभागांच्या अधिकारी / कर्मचा-यांमार्फत ग्रामसभेत त्यांच्या विभागाची सर्व माहिती द्यावयाची आहे.

त्याचप्रमाणे प्रत्येक ग्राम पंचायतीच्या ग्रामसभेसाठी तालुकास्तरीय संपर्क अधिका-याची नियुक्ती करण्यात येणार असून, त्यांनी ग्राम सभेमध्ये सर्व घटकांची व विविध विभागांच्या अधिकारी/कर्मचा-यांची उपस्थिती ठेवण्यासाठी समन्वय साधून विशेष प्रयत्न करावयाचे आहे.

१४. माहिती, शिक्षण व संवाद

ग्राम पंचायत विकास आराखडा तयार करण्यासाठी ग्राम पंचायत कार्यक्षेत्रातील सर्व घटकांना या विषयीची संपूर्ण माहिती मिळणे अपेक्षित आहे. त्यासाठी व सर्व घटकांचा सक्रीय सहभाग मिळण्यासाठी ग्राम पंचायत विकास आराखडा तयार करण्याच्या या शासननिर्णयामध्ये नमूद सर्व प्रक्रीयांना जिल्हास्तरावरुन मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी जास्तीत जास्त प्रसिद्धी द्यावी.

जिल्हास्तर यासाठी घेण्यात येणा-या कार्यशाळा, ग्राम पंचायतीमध्ये घेण्यात येणा-या दोन कार्यशाळांचे वेळापत्रक आणि ग्राम सभांच्या वेळापत्रकास जिल्हा व तालुकास्तरावरुन प्रसिद्धी द्यावी.

१५. पारदर्शकता, उत्तरदायित्व व सनियंत्रण

१५.१. ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना गावातील सर्वांना ग्रामपंचायतीस उपलब्ध होणारा निधी, अपूर्ण कामासाठी आवश्यक निधी व प्राधान्यक्रमाने प्रस्तावित करावयाची कामे व आराखड्याविषयीची अनुषंगिक माहिती व आकडेवारी पारदर्शकपणे उपलब्ध करून देवून, जास्तीतजास्त व्यक्तींचा सहभाग प्राप्त करून घ्यावयाचा आहे. ग्रामसभेने मंजूर केलेल्या अंतीम ग्रामपंचायत विकास आराखड्याची माहिती ग्रामपंचायतीने खालील नमुन्यात ऑईल पेंटने नोटीस बोर्ड / फलक तयार करून ग्रामपंचायत इमारत किंवा गावातील मध्यवर्ती ठिकाणी दर्शनी भागावर लावावा.

ग्रामपंचायत विकास आराखडा सन २०१९-२०

ग्रामपंचायतीचे नाव :

तालुका -

जिल्हा -

ग्रामपंचायतीस सन २०१९-२० मध्ये उपलब्ध होणारा एकूण निधी रुपये. -----/-

अ.क्र.	प्रकल्प / उपक्रम / कामाचे नाव	कामाचे ठिकाण	आराखड्यातील तरतूद (रुपये)	प्रकल्प / उपक्रम / काम हाती घेवून पूर्ण करण्याचा अपेक्षित कालावधी	पासून	पर्यंत
अ	अपूर्ण प्रकल्प / उपक्रम / कामे					
ब	देखभाल व दुरुस्तीची कामे					
क	नविन प्रकल्प / उपक्रम / कामे					
	एकूण					

१५.२. शासन निर्णय दिनांक ४ नोव्हेंबर, २०१५ मधील मुद्दा क्र. ७.५.१ अन्वये प्रत्येक ग्रामपंचायतीने सामाजिक लेखापरिक्षण समितीची स्थापना ग्रामसभेमार्फत करावयाची आहे. या

समितीने ग्रामपंचायतीने हाती घेतलेल्या कामांचे सामाजिक लेखापरिक्षण करून त्याचा अहवाल दर तीन महिन्यांनी ग्रामपंचायत व ग्रामसभेकडे सादर करावयाचा आहे. या समितीची स्थापना करून ती कार्यान्वित करावी. या समितीचा बोर्ड / फलक ग्राम पंचायत इमारतीवर लावावा व त्याचा नियमित आढावा गट विकास अधिकारी यांनी घ्यावा.

१५.३. शासन निर्णय दिनांक ४ नोव्हेंबर, २०१५ मधील मुद्दा क्र. ७.५.२ अन्वये प्रत्येक ग्रामपंचायतीमध्ये कार्यगट स्थापन करून ग्रामपंचायत विकास आराखड्यामधील कामांची गुणवत्ता व प्रगती याची पाहणी करून अंमलबजावणीबाबतचा अहवाल ग्रामपंचायत व ग्रामसभेकडे सादर करावयाचा आहे. त्यादृष्टीने सदर गट कार्यान्वित करावा. या कार्यगटाचा बोर्ड / फलक ग्राम पंचायत इमारतीवर लावावा.

१५.४. शासन निर्णय दिनांक ४ नोव्हेंबर, २०१५ आणि दिनांक २ फेब्रुवारी, २०१८ अन्वये सूचना दिल्यानुसार जिल्हास्तरीय सनियंत्रण व कार्यकारी समितीच्या नियमित बैठक घेवून कार्यक्रमाचा आढावा घ्यावा.

१५.५. तालुकास्तरावर गट विकास अधिकारी यांनी महिन्यातून दोन वेळा ग्रामसेवकांची व तीन महिन्यातून एकदा सरपंच व ग्रामसेवक यांची एकत्रित बैठक घेवून सर्व ग्रामपंचायतींचा सन २०१९-२० या वर्षाचा ग्रामपंचायत विकास आराखडा विहित वेळापत्रकाप्रमाणे पूर्ण होईल, याची दक्षता मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी घ्यावयाची आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०१८०९०६१५४२००३१२० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(नीला रानडे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन.

प्रत:-

१. मा. राज्यपाल महोदय यांचे सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई -३२.
३. सर्व मा. मंत्री/ मा.राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव मंत्रालय, मुंबई -३२.

४. मा. विरोधी पक्षनेते, विधानपरिषद/विधानसभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ, मुंबई.
५. मा. मुख्य सचिव यांचे वरिष्ठ स्वीय सहायक.
६. अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव/ सचिव (वित्त / नियोजन /ग्राम विकास / जलसंधारण / जलसंपदा/ महसूल व वन / महिला व बाल विकास /आदिवासी विकास / सामाजिक न्याय /सार्वजनिक आरोग्य / पाणी पुरवठा /सार्वजनिक बांधकाम /शालेय शिक्षण/ कृषी व पदुम / गृह / उर्जा)
७. सर्व सन्माननीय विधानपरिषद/विधानसभा सदस्य व संसद सदस्य महाराष्ट्र राज्य.
८. विभागीय आयुक्त (सर्व विभाग)
९. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
१०. जिल्हाधिकारी (सर्व)
११. राज्य प्रकल्प संचालक, राज्य प्रकल्प व्यवस्थापक कक्ष (राष्ट्रीय ग्राम स्वराज अभियान), ए-१, शिवसागर अपार्टमेंट, मोदीबाग, गणेशखिड रोड, शिवाजीनगर, पुणे - ४११०१६.
१२. महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचलनालय, मुंबई.
१३. संचालक, राज्य ग्रामविकास संस्था, यशदा, राजभवन आवार, बाणेर रोड, पुणे ४११ ००७.
१४. माहिती व तंत्रज्ञान कक्ष, ग्रामविकास विभाग, मर्झबान पथ, फोर्ट, मुंबई.
१५. सह सचिव / उप सचिव ग्राम विकास विभाग (सर्व)
१६. निवड नस्ती (कार्यासन पंरा-६).